

СТУДИЈЕ

УДК: 123.1+342.72/.73
Примљено: 23. априла 2009.
Прихваћено: 20. јуна 2009.
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 2/2009.
год. 16. vol. 24.
стр. 245-262.

Радослав Гаћиновић

Институт за политичке студије Београд

СЛОБОДА КАО УНИВЕРЗАЛНА ВРЕДНОСТ

Резиме

У овом раду презентовано је дефинисање појма слобода са филозофско правног аспекта, као и анализа најзначајнијих унутрашњих и међународних правних аката који се баве проблематиком људских слобода и слободе у општем смислу као универзалне вредности. Уважавајући интердисциплинарни приступ овом проблему, слобода се може дефинисати као природно право човека да својим вољним радњама врши избор садржине и начин своје делатности у различитим подручјима индивидуалног и заједничког живота, али тако да, држећи се праведног закона и толеранције као израза културе разума, не вређа исту и једнаку слободу других.

Кључне речи: Слобода, човек, право, политика, филозофија, социологија, људска права.

Слобода је једна од основних друштвених и правних вредности. Из ње проистиче и суштина сваког људског бића,¹⁾ као и основ цивилизације и њен напредак. Њен еманципаторски карактер, истовремено поседује и уједињавајући капацитет, посебно кад је

1) Јован Комшић, *Теорије о политичким системима*, Институт друштвених наука, Београд, 2000, стр. 327

удружен са идеалом и вредношћу једнакости. Слобода онтолошки ставља човека у позицију изнад других бића, јер му омогућава да учествује у стварању самог себе. Та могућност избора између више различитих избора или, како их је Радомир Лукић називао – детерминација (опредељивање), је врхунац сваке слободе.²⁾

Реч слобода изражава један од најосновнијих и истовремено најконтраверзнијих појмова људске мисли и праксе. У филозофији и психологији проблем људске слободе најчешће се постављао као питање да ли човек располаже слободном вољом да чини оно што чини. Проблем људске слободе поставља се пре свега у облику питања: како човек постаје слободан и који су услови остваривања људске слободе. Одговори су различити и многобројни, два су основна; антрополошки и социолошки. *Први* заступа природно-правну филозофију по којој је човек слободан тиме што је човек, он се рађа слободан и слобода је његово урођено "природно" право. *Други* одговор везује слободу за однос човек и друштва, за друштвене услове човека. Према томе, решење проблема човекове слободе мора да пође пре свега од испитивања свих битних услова и аспеката остваривања могућности човека да задовољи своје потребе и остварује своје квалитете. Најбитније одредбе за разумевање људске слободе су друштвени детерминизам који у себе укључује слободну људску активност као један од својих значајних фактора (тако да слобода није нешто што се налази с оне стране стварног социјалног детерминизма) и проблем људске слободе треба проучити, пре свега, као проблем услова неопходних за њено разумевање. Те услове не треба узимати изоловано него заједно, јер само у његовој укупности они могу дати слободу у њеној пуној могућој мери.³⁾

Слобода делатности увек значи одређену моћ у односу на околину. Препреке теже да ту моћ осујете, кад препрека случајно нема или кад их делатност слободног субјекта савлада у околини, та моћ је потврђена.⁴⁾

Слобода схваћена у ширем људском смислу везује се за принцип самореализације особености и остваривања људских услова живота. Из такве одредбе слободе произилази да није реч о слободи само неких (изузетних појединаца), већ о слободи као начину живота сваког појединца. Може се рећи да се овде појам

2) Драгана Ћорић, *Освајање слободе*, Правни живот, Београд бр. 10/2007, стр. 930

3) Политичка енциклопедија, Савремена администрација, Београд, 1975, стр. 979-980

4) Михаило Марковић, *Слобода и пракса*, Завод за уџбенике и наставан средства, Београд, 1997, стр. 307

слободе узима у смислу "слободе за", а не у ограниченом смислу, "слободе од" (како ту разлику прави Fromm). Слобода схваћена у смислу могућности да се човек несметано развија као људско биће и ослобађа сав свој људски потенцијал, у таквим друштвеним и културним условима који би то подстицали, а не спречавали, јесте квалитативно одређење слободе.

Није довољно дефинисати слободу као деловање у правцу сазнате објективне нужности. Човек није само биће које сазнаје него и које осећа, жели, носи у себи читав свет свесних и подсвесних доживљаја, интереса и тенденција. Слобода као универзална вредност представља стање и процес у коме људи као индивидуе успешно функционишу у сваком смислу, посебно безбедносном, социолошком, емоционалном и правно-политичком.

ДЕФИНИСАЊЕ ПОЈМА СЛОБОДЕ

Слобода је појам који се, у смислу дефиниције, лако приступа, али се тешко долази до неспорних решења. Тешкоће долазе са више страна, нпр: приступ дефинисању слободе могућ је са становишта различитих подручја организованог живота: филозофије, религије, психологије, аксиологије, економије, права и правног поретка; велики број појединих врста слобода, која свака за себе налаже потребу дефиниције, ствара тешкоћу опште дефиниције слободе као генуса који би требало да обухвати различите, често и хетерогене, атрибуте слободе.

Слобода јесте највиши идеал, али је и највиша дужност. Јер, слобода сама по себи, не може имати стално исти интегративни и надограђујући карактер, ако се она не развија. Дакле, човек је по својој онтолошкој суштини слободно биће, које са освајањем слободе, осваја истовремено и дужност да исту развија, унапређује, штити и то у више смерова. Посебно је значајно да, следећи правило *neminum laedere*, (тј. да ником не штети), човек у контексту слободе поштује туђу слободу и њене домете, такође, поштује реализацију слобода других и другачијих од њега, јер "не поштујући туђу слободу, и самог себе унижава као слободно биће... не може се бити слободан међу људима који нису слободни."⁵⁾

Слобода је појам који садржи читав низ посебних слобода које су различите, како по природи и домашају свог извора, тако и по начину испољавања и карактеру заштитне санкције за случај

5) Радомир Лукић, *Систем филозофије права*, Савремена администрација, Београд, 1992, стр. 474-477

њихове повреде. Тај широки спектар слобода толико је обиман да су многи аутори или одустајали да дају једну општу дефиницију слободе управо због хетерогености посебних слобода, или ако су такву дефиницију дали, битно су се разликовали у класификацији посебних слобода, тако да се још увек не може интерпретирати општеприхватљива класификација.

Налазећи се пред том тешкоћом, а имајући у виду неке заједничке именитеље за одређене посебне врсте слобода, веома прихватљивом сматра се следећа класификација појединих врста слободе: *егзистенцијалне слободе* (живот, здравље, екологија, слобода кретања, безбедност); *статусне слободе* (правни субјективитет, достојанство и једнакост, брачне и породичне слободе личности); *слобода стваралаштва* (научно стварање, уметничка креација, интелектуалне творевине ауторског и проналазачког права, право на образовање); *политичке слободе* (слобода мисли, савести и вероисповести, слобода мишљења и изражавања, слобода окупљања и удруживања, слобода учествовања у јавним пословима, слободе које произилазе из бирачког права); *имовинске и тржишне слободе* (слобода предузетништва, својинска и уговорна слобода); *слобода рада* (право на рад, социјално осигурање, здравствену заштиту).⁶⁾

Слобода онтолошки припада људској историји која искључује све врсте трансценденталних ентитета. Чак и најосновнија форма слободе, тј. моћ да се детерминише ток догађаја, укључује самосвест, критичност и превазилажење датих и стварање нових форми.

Основне онтолошке претпоставке слободне активности се деле на: *природне, историјске и антрополошке*. Слобода је, као природно својство човека, неодвојива од живота. У условима друштвености, она је атрибут сваког поретка са променљивим оквирима остварења.

Почев од ропства и октроисаног насиља било које врсте, све до благодети демократске културе и њеног цвета који се зове свеопшта толеранција, слобода је реч непрестана, покретачка и стваралачка, али и реч надања и разочарања, индивидуалног и заједничког.

Неодређени феномен слободе, ипак је обесхрабрио неке ауторе да истражују општу дефиницију слободе, сматрајући да она не служи ничему и да се стога треба упутити ка изналажењу појединачких дефиниција слобода, сходно њиховој природи и извору настанка. Ипак, већина аутора, од античке филозофије до данас,

6) Михаило Марковић, *Слобода и пракса*, Завод за уџбенике и наставан средства, Београд, 1997, стр. 70-82

истиче да слобода подразумева могућност избора да се чини све оно што не шкоди другоме и што закон допушта.

Платон и Аристотел су слободу везивали за принцип демократије, сматрајући при томе, да је природа доделила неком да се рађа као роб – једни су одмах од рођења предодређени да се покоравају, а други да владају. У свакој случају, античка дефиниција слободе истиче три битна елемента: слобода је природно својство човека које он добија природним путем, дакле, рођењем; слобода је могућност избора и понашања сходно вољи титулара слободе и слобода је ограничена законом.

Средњовековна Хришћанска доктрина (Тома Аквински) такође је истицала могућност избора као елемент слободе, али је то повезивала са Божанском слободом. Она је правила разлику између *liberum arbitrium*, моћи слободног избора која повлачи и могућност избора зла, и *libertas* (божја слобода), која представља добру употребу те моћи.

Европска филозофска књижевност већ од 17. века, посветила је слободи изузетно велики простор који се карактерише мноштвом различитих погледа, али у којем се ипак могу наћи и заједнички именитељи као што су: слобода као избор делања; слобода као ограничење делања; слобода без дискриминације људи; слобода и једнакост; слобода као општи појам који садржи бројне појединачне слободе; слобода прокламована у међународним повељама и националном законодавству; слобода и њено остварење и неостварење.

У свим овим одредницама слободе налазе се код појединих аутора и извесне модификације. Тако, Томас Хобс, репродукујући формулу слободе у смислу одсуства спољње препреке, највећу слободу види у ћутању закона, тј. у случајевима када закон не предвиђа никакво правило. Тада, по овом аутору, титулар има слободу да чини или да не чини оно што он за сходно налази. Иначе, овај аутор сматра да страх и слобода могу да иду заједно; да слобода и нужност могу да постоје истовремено.⁷⁾ Посебно разматра слободу у случају заробљеништва и прогонства. Када је реч о слободи као могућности избора, Џон Лок⁸⁾ слободу везује за закон, наглаша-

7) Слободан Перовић, *Слобода и природно право*, Правни живот – часописи за правну теорију и праксу, број 1-2, Београд, 2008, стр. 41

8) Према Локу, нарочито људска слобода укључује способности и да се спроведу своје жеље и да се оне одложе... “Идеја слободе јесте идеја о моћи неког активног бића да изврши или не изврши ма коју акцију, према одлуци или замисли свог духа... Слобода дакле не може да постоји тамо где нема ни мисли, ни хтења, ни воље, али мисао, воља и хтење могу постојати и онде где нема слободе”, тј. у случајевима принуде или ограничења. (Locke, *Essay Concerning Human Understanding*, Oxford, Clarendon Press, 1894, Vol. I, Ch. 21. Sec. 8, p.316 (Београд, “Култура”, I, стр. 248, прев. Др Душан Пухало).

вајући да слободе нема без закона и да се она увек креће у законским оквирима. Другим речима, слобода се може једино остварити под владавином закона, јер стање слободе није стање самовоље. При томе, овај аутор говори о домашају законодавне власти која не може бити апсолутно арбитрарна над животима и имовином других људи, нити она може да за себе присвоји власт управљања на основу импровизованих декрета, већ је дужна да дели правду и да решава о правима поданика на основу објављених важећих закона.

Слободу у хипотези Друштвеног уговора бранио је Жан Жак Русо.⁹⁾ Он је општу вољу видео дао гаранцију индивидуалне слободе и која се из грађанског стања трансформише у слободу и једнакост у смислу Друштвеног уговора.

*Кантово*¹⁰⁾ схватање слободе произилази из његовог учења о емпиријском сазнању (чулна област где је извор сазнања искуство) и трансцедентном сазнању (нечулна област где је извор сазнања ум). У ствари, реч је о априорности форми опажања и мишљења које се налазе у чулности (искуство) и у разуму (умно сазнање). Хегел сматра да је циљ сваког правног устројства слобода, а сфера права је сфера слободе, али самосвесне слободе, што значи да је она ограничена слободом других. Сфера слободе у позитивном праву може бити остварена захваљујући ауторитету умног садржаја, али позитивно право по своје садржају може делимично бити противно разуму и неправедно, и тада оно представља ограничење слободе. Развијајући ову мисао Хегел долази до закључка да историја сваког народа показује како народ остварује свој појам слободе. По њему, сваки народ мора истрајати у процесу изједначавања појма слободе са стварношћу, али, само у нужној поступности заснованој у природи ума. Будући да правни односи спадају у ту поступност стварности, они имају, с једне стране умну, а с друге стране, историјску нужност. Право је, дакле, нешто свето зато што је оно опстанак апсолутног појма, самосвесне слободе.

Када је реч о општој слободи и слободи воље у европској књижевности 19. века, посебно су дали допринос аутори: Џон Стјуарт Мил и његово дело "*О слободи*" и Артур Шопенхауер са својим делом "*О слободи воље*." Мил се залаже за максималну слободу коју треба обезбедити у друштву ради његовог свеукупног напретка, и у том смислу он закључује: ако би цео људски род, осим једног човека, био истог мишљења, а тај један био супрот-

9) У Русоовом *Емилу* налази се идеја: "Учитељу, учинио си ме слободним када си ме научио да се препустим нужности (*Emil on Edukation*, New York: E. P. Dutton & Co., 1950, pp. 435-436)

10) "Једини начин да се независност помири са друштвеном заједницом и тиме постигне истинска слобода, лежи у покоравању објективним законима света и људске природе" (*System of Positive Polity*. London: Logmans Gree&Co., 1875-1877, vol. I, p. 296

ног мишљења, људски род не би имао ништа више права да овога ућутка, него што би он, кад би имао моћ да то учини, имао права да ућутка цео људски род. Међутим, та апсолутна слобода не сме прерасти у тиранију већине односно у диктатуру државне власти, али, овај аутор, и ту види слободу као средство самозаштите од могуће тираније. За разлику од Мила, Шопенхауер, на питање шта значи слобода, одговара да је овај појам, ако се тачно посматра, негативан. Под њим се мисли на само одсуство свега онога што спречава и омета, а он, насупротив томе, као сила која се испољава, мора бити позитиван. У складу с могућом природом тога што омета, тај појам има три веома различите подврсте: *физичку, интелектуалну и моралну слободу*. Физичка слобода је одсуство материјалних сметњи било које врсте, док се морална слобода огледа у слободном одлучивању воље – *liberum arbitrium*. Дакле, према овом аутору, слобода је увек у складу са сопственом вољом, а то значи да је слободан онај који може да чини оно што хоће. Али, ту је и питање, да ли се може хтети оно што се хоће, и у том одговору налазе се ограничења апсолутне слободе воље.¹¹⁾ Према Спинозином мишљењу, човекова слобода лежи у сазнању «космичких нужности које управљају њиме и свим другим коначним бићима» и које произилазе из божије природе.¹²⁾

Изучавање слободе Монтеѕкје започиње са указивањем на различита значења речи слобода. Према овом аутору, нема речи која је примала разноврснија значења и на људски дух различитије деловала од речи слобода. Једни су јој прибегавали да би лакше свргли оног коме су поверили тиранску власт; други, да би могли да изаберу онога које имају да се покоре; трећи, да би изборили право да иду наоружани и могли да спроводе насиље; четврти, у име повластице да стоје под влашћу једног човека који потиче из њихове нације, или под влашћу властитих закона. Неки су пак ову реч повезивали с једним обликом владавине, а искључивали све остале. Они који су искусили републиканску владавину, слободу су видели у њој, они који су уживали у монархијској владавини, сместили су је у то уређење. Најзад, свако је слободом називао владавину која је била у складу с његовим обичајима или склоностима. После овога, на питање шта је слобода, Монтеѕкје најпре подвлачи могућност делања у законским границама, а затим прави разлику између независности и слободе. Дакле, овај аутор цео проблем слободе посматра кроз своју теорију о троделној подели власти, на законодавну,

11) Слободан Перовић, *Слобода и природно право*, Правни живот – часопис за правну теорију и праксу, број 1-2, Београд, 2008, стр. 44

12) "Ethics"у The Chief Works of Benedict de Spinoza., New York: Dover Publications, 1951, vol. II, pp. 59-60

извршну и судску. Како се власт не би могла злоупотребити, према речима овог аутора, потребно је да, распоредом самих ствари, једна власт обуздава другу. Уређење може да буде такво да нико неће бити присиљен да чини оно на шта га закон не обавезује, нити да се уздржава да ради оно што закон допушта.¹³⁾

Слобода се, поред до сада изложених схватања, може посматрати и са становишта закона узрочности, као и са становишта учења о вредностима – аксиологије права. Између многих других, овај аспект слободе обрађивао је и Радомир Лукић који је нарочито истицао да је слобода везана за узрочност. Према овом аутору, ако се начелно размотри однос слободе и узрочности (детерминисаности), онда треба поћи од односа духа, материје и енергије. Дух је међу тим трима чиниоцима носилац слободе. Слобода је извор стваралаштва, тачније, она је сама стваралаштво. Дух је ограничен тј. детерминисан одређеним узроцима, те он ствара оно што у одређеном смислу мора, како је унапред одређено. Тако се везује закон слободе и закон узрочности-детерминације.

Посматрајући слободу у смислу аксиологије права, професор Лукић види слободу као вредност заједно са правдом, правичношћу, истином и људским достојанством. То значи да право захтева слободу и да је штити механизмом својих санкција, али је истовремено и ограничава. Право је, дакле, снажна гаранција слободе и поред свих ограничења која се намећу човеку јер је то суштински у интересу саме слободе. Као једно од суштински људских вредности, право мора бити заштитник слободе.

Слободу у светлу деобе основних индивидуалних права, представио је Тома Живановић у свом Систему синтетичке правне филозофије, са уводном напоменом да је ова класификација у компаративној књижевности била предмет различитих, па и противуречних гледишта, како у погледу хаотичне терминологије, тако и у погледу критеријума класификације индивидуалних права и слобода. Настављајући излагања о деоби основних индивидуалних права и слобода, овај аутор се нарочито задржава на теорији која слободу дефинише као моћ која припада сваком појединцу, да врши и да развија своју физичку, интелектуалну и моралну делатност, да држава ту не може поставити друга ограничења осим она која су нужна да се заштити слобода свих. Када је реч о деоби природних права и слобода, Живановић чини поделу по критеријуму садржине ових права (материјална добра) и према особености сачињавајућих овлашћења у односу на особеност одговарајуће државне правне дужности (формална добра). У материјалној деоби

13) Слободан Перовић, *Слобода и природно право*, Правни живот – часопис за правну теорију и праксу, број 1-2, Београд, 2008, стр. 47

основних права овај аутор види три групе права: чисто лична или основна у ужем смислу (урођена) или класична човечија права (право на живот или егзистенцију, право на телесну целокупност, право на личну слободу кретања, достојанство, право на слободу савести и части, право на слободу вероисповести, право на слободу науке, и друга сродна права); социјална и економска права (право на рад и социјално осигурање, право индивидуалне својине, и друга сродна права); политичка права (право на учешће и утицају у државним пословима законодавства, управе и судства, спорно право на отпор, право на једнакост пред законом, право на слободу удруживања и окупљања, право на слободу збора и договора, право на слободу штампе, и друга сродна права).¹⁴⁾

Дакле, уважавајући све досадашње дефиниције слобода се може дефинисати као природно право човека да својим вољним радњама врши избор садржине и начин своје делатности у различитим подручјима индивидуалног и заједничког живота, али тако да, држећи се праведног закона и толеранције као израза културе разума, не вређа исту и једнаку слободу других.

Из ове дефиниције произилазе следећи атрибути слободе: слобода је природно право човека; слобода је израз достојанства човека; слобода је самосвесно ограничена праведним законима, одговорношћу и свеопштом толеранцијом; слобода је општи појам који подразумева поједине врсте слобода; слобода је еменент демократске културе и правне државе; слобода је на непрестаном путу остварења и неостварења.¹⁵⁾

Слободу је поред њеног дефинисања, још теже и реализовати. Првенствено то би значило укидање и свих извора друштвене неједнакости, што је скоро немогуће јер сваки систем почива на номиналној једнакости и практичној, веома потребној неједнакости. Грађанско друштво данас може прихватити само први смисао слободе – политички – док би људски на неки начин, противуречио принципима на којима почива ово друштво.¹⁶⁾ Слобода се у политици, дакле, користи само као врста оружја владавине.

Борба за демократска и слободна уређења у највећој мери је била руковођена интересом за политичка права и слободе. Сматрало се да је у правом смислу речи слободно само оно друштво у коме постоји висок степен политичких слобода. Може се закључити да иако политичке слободе представљају нужан услов слободног друштва никако нису његов довољан услов. Није само довољно

14) Исто, стр. 40 -51

15) Исто, стр. 58

16) Драгана Ћорић, *Освајање слободе*, Правни живот, Београд бр. 10/2007, стр. 933

имати политичке слободе које подразумевају слободне и фер изборе, слободно удруживање грађана у партије и политичке организације, осигуран приступ информацијама од јавног значаја, итд., да би једно друштво било слободно. За такво друштво се може рећи да је више или мање демократско јер прихвата основне постулате демократије и демократског одлучивања али је дискутабилно да би се у правом смислу могло рећи да је слободно.¹⁷⁾

Демократија се, дакле, мора посматрати као облик заједничког живота у заједници који вреди само ако се неке политичке либералне слободе, поред свих осталих слобода, *активно користе*, ако те слободе сви грађани *симетрично уживају* и ако сви *доприносе* њиховом даљем развоју. Треба да поново откријемо, у плуралистичкој демократији, оне грађанске врлине које су нужне за личну слободу у глобалној заједници¹⁸⁾, а тај пут поновног откривања и установљавања тих вредности јесте један од најзначајнијих друштвених процеса.

Према Хелду, "демократија заслужује то име само уколико грађани имају моћ и слободу да делају као грађани, ако могу да уживају грађанска права која им омогућују демократско учешће"¹⁹⁾

ДОПРИНОС ОДРЕДАБА МЕЂУНАРОДНИХ ДОКУМЕНАТА ДЕФИНИСАЊУ СЛОБОДЕ

Поред уважавања појмовног одређења слободе многих познатих аутора, потребно је уважити и појам слободе која је дефинисана у нормативном опусу бројних међународних докумената (декларација, повеља, конвенција, резолуција), а такође и уставних одредби појединих земаља.

Француска Декларација права човека и грађанина (1789), сматра се као родоначелник многих текстова из области права и слобода који ће после ње доћи, све до савремених међународних докумената.

Према Декларацији, људи се рађају и живе слободни и једнаки у правима. Друштвене разлике могу бити засноване само на заједничкој користи. Циљ сваког политичког удруживања је очување природних и незастаривих права човека. Ова права су: сло-

17) Исто, стр. 935

18) Clare I. Gaudeani, "In Pursuit of Global Civic Virtues", Liberal Education Vol, 77 No 3.1991, str. 14,

19) Dejvid Held, *Демократија и глобални поредак*, "Филип Вишњић", Београд, 1997. стр. 47

бода, својина, сигурност и отпор угњетавању. Нарочито се истиче одредба Декларације којом се дефинише општа слобода. Према тој одредби, слобода се састоји у могућности да се чини све оно што не шкоди другоме: тако, вршење природних права сваког човека нема граница осим оних које обезбеђују другим члановима друштва уживања ових истих права. Ове границе могу бити одређене само законом. При томе, закон има право да забрани само радње штетне по друштво, јер је закон израз опште воље. Све оно што није забрањено законом не може бити спречено, а нико не може бити принуђен да чини оно што он не наређује. Посебно су ту значајне одредбе које штите људско достојанство, нарочито оно које се односи на кривичну процедуру, претпоставку невиности, а затим и гаранција слободе мисли, говора и штампе, и то је, према Декларацији, једно од најдрагоценијих права човека. Сваки грађанин може, дакле, слободно говорити, писати, штампати, с тим што одговара за злоупотребу ове слободе у случајевима одређеним законом.

Што се тиче права својине, Декларација својину проглашава за неприкосновено и свето право, и у том смислу, нико не може бити лишен овог права, осим ако то очигледно не захтева законито утврђена јавна потреба, и под условом правичног и претходног обештећења.

Када је реч о прокламованим слободама у уставном уређењу Србије у другој половини 19. века, треба нарочито поменути Устав за Краљевину Србију из 1888. године, који је у европским размерама прихватио идеје људских слобода и начела демократског парламентаризма, због чега се у историјско-правној литератури сматра врхунцем развоја уставности 19. века. Многе његове одредбе, управо у материји уставних слобода, представљају претечку савремених уставно-правних решења у овој области. Донесен читав век после француске Декларације права човека и грађанина, овај Устав, не само да је у многим одредбама репродуковао одредбе Декларације које се односе на слободу и основна права, већ их је прилагодио своје времену и простору и формулисао на начин који је својствен савременим уставним и међународним документима.

Слобода је, како је већ речено, предмет регулисања бројних међународних докумената донесених у оквиру Уједињених нација и других међународних организација. Разуме се, ту на првом месту долази Универзална декларација о правима човека из 1948. године,²⁰⁾ која већ у својој уводној одредби исказује рационалну концепцију природног права, а према којој: сва људска бића рађају се слободна и једнака у достојанству и правима: она су обдарена

20) Др Љубомир Стајић – Др Радослав Гаџиновић, *Увод у студије безбедности*, Драслар, Београд, 2007, стр. 94-97

разумом и свешћу и треба једни према другима да поступају у духу братства; свако има право на живот, слободу и безбедност личности. Поред ових основних природних права човека, Декларација предвиђа и друга права која се, према савременој терминологији, називају “политичким и грађанским правима“. То су право на слободу мисли, савести и вероисповести, право на слободу мирног збора и удруживања, право на слободу кретања и избора становања у границама поједине државе и право напуштања сваке земље, укључујући своју властиту, и враћање у своју земљу, право азила од прогањања, право на једно држављанство.

Декларација, затим, прокламује: право на правни субјективитет; право на једнакост пред законом и на подједнаку заштиту закона; право на једнакост у достојанству и правима; право на правично и јавно суђење; право на претпоставку невиности док се не утврди кривица; право на легалитет у кривичном поступку.

После овога, Декларација предвиђа и читав низ социјалних права, као и оних која произилази из рада. То су: право на рад, право на социјално осигурање, слободан избор запослења и задовољавајуће услове рада, право на једнаку плату за једнак рад, право ступања у синдикат, право на школовање, право на стандард који гарантује здравље и благостање, право учешћа у културном животу заједнице, право на заштиту ауторског права, право на склапање брака и оснивање породице. Декларација посебно предвиђа право свакога да поседује имовину, сам или у заједници с другима, и да нико не сме бити самовољно лишен своје имовине.

Као што се види Декларација је обухватила читав зборник права из области политичких и грађанских слобода, као и из области економских, социјалних и културних права. Конвенције и друга одговарајућа међународна документа која су, из ове области, касније донесена, само су прецизирале и даље регулисале ова права. Отуда, за ову Декларацију може се рећи да представља извор из кога су произашла многа универзална и регионална међународна документа која регулишу широку област слобода и људских права уопште.

Међународни пакт о грађанским и политичким правима из 1966. предвиђа да сви народи имају право на самоопредељење и на основу овога права они слободно одређују свој политички положај и слободно спроводе свој привредни, друштвени и културни развој. Иначе, Пакт ближе одређује право на живот и право на слободу и личну безбедност, право на слободу кретања, право на слободу мишљења, савести и вероисповести, право слободног удруживања, право учествовања у вођењу јавних послова, као и друга права сродна поменутим.

Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима из 1966. полазећи од основних одредби Универзалне декларације о правима човека из 1948. године, ближе одредио и регулисао читаву целину ових права. Признајући да ова права произилазе из урођеног достојанства људске личности. Пакт је предвидео право на рад које подразумева право сваког лица да добије могућност да обезбеди себи средства за живот слободно изабраним и прихваћеним радом. Иначе, Пакт репродукује и даље прецизира она права која су предвиђена Универзалном декларацијом о правима човека из 1948, а која се односе на сферу економских, социјалних и културних права.²¹⁾

Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода из 1950. потврђује своју дубоку веру у оне основне слободе које су темељ правде и мира у свету и које се најбоље одржавају стварном политичком демократијом, с једне стране, и заједничким схватањем и поштовањем људских права од којих оне зависе, с друге стране. Конвенција најпре регулише право на живот, а затим предвиђа да нико не може бити подвргнут мучењу или нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању. У том смислу је и одредба према којој се нико не може држати у ропству или ропском положају. Право на слободу и безбедност личности подразумева да нико не може бити лишен слободе, осим у случајевима предвиђених законом. Свако коме су повређена ова права као и слободе предвиђене у овој Конвенцији, има право на делотворан правни лек пред националним властима, без обзира јесу ли повреду извршила лица која су поступала у службеном својству. Ради заштите људских права Конвенцијом је установљен Европски суд за људска права који ради као стални орган. Допунским протоколима уз ову Конвенцију прецизирана је нарочито својинска слобода, слобода кретања, укидање смртне казне, загарантоване су слободе у области кривичне процедуре. У ствари, и ова Конвенција репродукује основне слободе које је прокламовала Универзална декларација о правима човека из 1948. године.

Повеља о основним правима Европске уније из 2000. групише предвиђена људска права у шест групација, и то: достојанство, слободе, једнакост, солидарност, право грађанства, правда. Повеља репродукује извесне одредбе из Универзалне декларације о правима човека (1948) и Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода (1950), прилагођавајући их циљевима Уније. Тако, Повеља предвиђа различите врсте слобода као што су: право

21) Исто, стр. 56

на слободу и безбедност; поштовање приватног и породичног живота; заштита података личне природе; право на брак и оснивање породице; слобода мишљења, савести и вероисповести што укључује и слободу промене вере или уверења; слобода изражавања и информисања; слобода окупљања и удруживања; слобода уметности и науке; право на образовање; професионалне слободе и право на рад; слобода предузетништва и право власништва; право азила; заштита у случајевима удаљавања, протеривања и екстрадиције, што подразумева да су забрањена колективна протеривања. Повеља предвиђа и друга права и слободе које су сродне поменутиим правима и слободама.

Устав Републике Србије из 2006. садржи бројне одредбе којима се регулишу различите врсте слобода поштујући своју традицију као и ратификоване међународне конвенције и општеприхваћена правила међународног права. Може се рећи да овај Устав у том смислу садржи, како по квалитету и по квантитету, већи број одредби у поређењу са неким другим уставним актима компаративног права. Тако, овај Устав, после уводних одредби о владавини права, посвећује људским правима и слободама читав други део који садржи преко 60 одредби (чл. 18 до чл. 81) којима се најпре истражују основна начела основних и мањинских права и слобода, а затим читав низ традиционалних слобода, достојанства и слободе личности у различитим подручјима, све до одредбе посвећене развијању духа толеранције у овој области права. Када је реч о основним егзистенцијалним слободама, Устав полази од става да је људско достојанство неприкосновено и да су сви дужни да га поштују и штите. Затим следе бројне одредбе о праву на слободу у различитим областима, које у ствари, сходно традицији српске уставности, репродукују одговарајуће одредбе међународних докумената универзалног и регионалног карактера.²²⁾

Разматрањем појма слободе у филозофском и правно-филозофском смислу, као и нормативном изразу међународног и националног законодавства, као први закључак се намеће да је у питању једна од основних установа сваког индивидуалитета и сваке друштвености.

Бројне врсте слобода и многе дефиниције које се простиру, не само на подручју права и правне науке, већ и на широком пољу филозофије, психологије, аксиологије, економије, морала, културе и опште цивилизације-говоре о хоризонту и читавом мозаику слобода у коме се човек лакше сналази него што својим допри-

22) Устав Републике Србије, Јавно предузеће, Службени гласник, Београд, 2007, стр. 16-42

носом тај букет слобода може да обогати. Да би се слобода као универзална људска вредност мора постојати *пет нужних услова за слободу*:²³⁾ *Прво*. Онтолошки услови слободе неког субјекта је *објективно постојање више могућности*, алтернатива у датој ситуацији, између којих тај субјект може да бира и својом делатношћу једну од њих преведе у стварност. Ако су све могућности сем једне искључене, може се имати само илузија слободе. Оквир тих објективних могућности чини онтолошку основу људске слободе. Закони су ограничавајући чиниоци слободе, док су друштвене институције предуслов одговорне слободе, али и чинилац њеног редуковања. Држава и партије су као отуђени центри политичке моћи историјски потврђени чиниоци политичке неслободе више него упоришта слободе, па је неопходно конституисање *нових, демократских центара политичке моћи*, непосредно одговорних бирачима, који *елиминишу партије* као моћне артифицијелне препреке људској слободи. Све у свему, када је реч о оквирима могућности, пажњу увек треба обратити на две ствари; прво, постоје бројне институције које, привидно проширују, а стварно ограничавају поље могућности, и друго, алтернативе морају бити не само формално, него и фактички отворене.

Други услов је свест о постојећим отвореним могућностима. Свест о реалним алтернативама је психолошки услов слободе. Ако оне нису доведене до свести и схваћене као алтернативе међу којима се може бирати, оне ће као могућности бити пропуштене. Знање о могућностима треба ставити у контекст ширих целина које ће им дати смисао. При том знање се не поклапа потпуно са свешћу услед недостатка информације. Критичка самосвест се јавља као блокатор опција које су у супротности са скалом вредности и тренутним циљевима субјекта. Затим, лимитирајући чинилац је и замагљеност граница поља објективних могућности. Између оног што је сигурно могуће и оног што је сигурно немогуће постоји увек, мање или веће, подручје неодређености. Зато је нужно препознати и чиниоце које дефинитивно одређују оквир могућности једне особе: филозофију живљења, (блиска *phronesis*), карактер и његове промене, ирационална веровања, страсти и афекте. Наравно, погрешно је притом мислити да сви људи имају било какву филозофију живљења, а и кад је имају већина је за хедонизам, а не хуманизам или, нпр. стоицизам. Уз то, неопходно је желети истину, имати вољу за слободу, вољу за стваралачку моћ и обзир према другима.

23) Драган Симеуновић, *Слобода*, Есеј о књизи Михаила Марковића, *Слобода и пракса*, Српска политичка мисао, Београд, бр. 3-4/1997, стр. 177-180

Следећи услов слободе је *аутономни избор*. Избор међу могућностима мора бити учињен на основу начела и критеријума, које је субјект сам себи прописао или које је од других прихватио критичком рефлексијом. Након одређивања појма аутономности и критичког разликовања аутономије од хетерономије, аномије, аутархије, и хетерархије неопходно је расплитање замршених веза аутономности са рационалношћу и моралношћу избора да би се утврдило како минимални појам аутономности не мора имати одлике ни рационалности ни морала, али и то да се на вишим нивоима аутономности она увек прожима и са рационалношћу и са моралом.

Четврти неопходан услов слободе је *делатност по аутономном избору*. Слобода воље мора бити праћена слободом *делања*. Човек мора практично поступати на основу аутономног избора, иначе ће бити неслободан, слаб човек (*akrates*) који изневерава свој сопствени избор. У образлагању овог услова слободе логично се стиже до решења једног од традиционалних псеудопроблема који је настао из једне од највећих конфузија у историји филозофије, налазећи суштинску разлику између *самоодређене* и *узроковане* делатности при разматрању субјективних чинилаца који детерминишу остварење избора. Корелат слободне делатности је одговорност за оно што чинимо речју и делом. Слобода речи има границе баш као и слобода делања у ненарушавању слободе и неизазивању угрожености другог. За слободну делатност постоји одговорност, али морална није увек и правна.

Последњи, али с осталим једнако важан услов слободне делатности је *одсуство принуде и контрола над околином*. Суштина слободе није у одсуству принуде и одсуству препрека остварењу циљева, како то иначе сматрају многи у филозофији. Слобода је *моћ*, испољена и као довољан степен контроле над околином да се могу савладати препреке остварењу свог аутономно изабраног циља.

Будући да постоји разликовање различитих нивоа слободе, дозвољава се да под одређеним условима и неиспуњеност неког од побројаних, односно потпуна испуњеност бар једног од ових пет услова, ипак упућује на постојање слободе, али само као делимичне, односно непотпуне. Тек потпуна испуњеност свих наведених услова омогућује *умну слободу* која је слобода не само у смислу одређеног духовног стања, већ и у смислу *практичког стваралаштва*.

Без сумње, такав појам слободе има *нормативан карактер* јер је изведен као појединачни или друштвени *идеал*, мада не као

идеал у шелеровском смислу вредности по себи, или у неком трансценденталном смислу.

Сходно основама установљавају се и три различита значења *борбе за слободу*, а тиме и *трагичног* у борби за слободу: трагично као обесмишљавање првобитног пројекта услед дејства спољашњих сила (нужности и случаја); трагично као уништење индивидуалне егзистенције и свих појединачних пројеката борбе за слободу (смрт), и трагичност посебности у борби за слободу (посебно добро против другог посебног добра и индивидуалност трагичара).

Хуманистички заснована идеја *узвишености* афирмише живот, а не смрт у ангажованости за слободу, правду и друге универзалне вредности стављањем тежишта на *етичку* димензију живота и стваралаштва.²⁴⁾

Борба за слободу има различите фазе; само једна од њих може имати трагични карактер и само она омогућује личности да се понаша на начин у коме има лепоте и узвишености. У првој припремној фази човек који, пре свега, хоће да буде слободан не само да долази до свести о датим отвореним, објективним могућностима, већ улаже мисаони и вољни напор да тај бивствујући оквир могућности прошири. Ово је прелиминарна фаза у којој критичка рефлексија открива границе наше делатности и пројектује шта се реално може променити у ситуацији и у нама, што би отворило нове могућности. Друга фаза је унутрашња борба против ауторитета (против хетерономије) - а за аутономни избор циљева. Следећа фаза је борба за сопствену унутрашњу доследност, и за понашање у складу с прихваћеним циљевима, за предузимање свих оних практичних корака који морају следити ако смо своје циљеве и пројекте прихватили истински, аутентично, без "лажне вере", без рационализације. То је борба с *акратесом* у себи, с човеком слабе, непостојане воље, који не живи своју филозофију, који зна шта би требало да чини, али нема снаге да то и учини.

Најзад, улазимо у ону фазу борбе за слободу у којој практички делујемо и сударамо се с већим или мањим, а често и несавладивим, отпором спољашњих сила. То је она фаза у којој слободан човек може постати трагични јунак, али се управо у процесу страдања може испољити као *узвишена* личност.²⁵⁾

24) Исто,

25) Михаило Марковић, *Слобода и пракса*, Завод за уџбенике и наставан средства, Београд, 1997, стр. 326-327

БИБЛИОГРАФИЈА

- Марковић, М., *Слобода и пракса*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997,
- Бјукенен, Ц., *Четири огледа о слободи*, Филип Вишњић, Београд, 1992,
- Закарија, Ф., *Будућност слободе – неолиберална демократија код куће и у свету*, Дан Граф, Београд, 2004,
- Ролс, Ц., *Теорија правде*, ЦИД, Службени гласник, Подгорица-Београд, 1998,
- Милтон, Ф., *Капитализам и слобода*, Н. Сад, Глобал бук, 1998
- Хајек, Ф.А., *Право, законодавство, слобода - нови поглед на либералне принципе правде и политичке економије*, ЈП Службени лист СРЈ, Београд, ЦИД, Подгорица, 2002.
- Хајек, Ф. А., *Поредак слободе*, Глобал бук, Нови Сад, 1997.
- Српска политичка мисао* бр. 3-4/1997.
- Правни живот*, бр. 1-2, Београд, 2008.

Radoslav Gacinovic

FREEDOM AS A UNIVERSAL VALUE

Summary

In this article author defined the notion of freedom from a philosophical-legal aspect and analyzed the most significant domestic and international legal acts dealing with the problematics of human freedom and freedom in general sense as a universal value. Taking into consideration the interdisciplinary approach to the issue in question, it is possible to define freedom as a natural right of a human being to arbitrarily select the content and way of his/her activity in different areas of individual and communal life by respecting rightful law and tolerance as an expression of the culture of ratio, not harming the same and equal freedom of others.

Key Words: freedom, human being, law, politics, philosophy, sociology, human rights